

III. Selim'e sunulan bir ıslahat raporu: Mehmet Şerif Efendi Layihası

Ergin ÇAĞMAN

Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde çok geniş bir coğrafyaya yayılmış

olmakla birlikte merkezî kuvvet ülkenin her yanına hakim değildi. Savaşlar artık bir gelir kaynağı olmaktan çıkıp malî külfet haline gelmiş, bunun devlet ve halk üzerinde hem maddî, hem de manevî olumsuz etkileri baş göstermişti. Rusya ve Avusturya'nın Balkanlar'da nüfuz kurma çabaları Osmanlı İmparatorluğu'nu bu devletlerle karşı karşıya getirmiş ve çok yıpratmıştır. Kurumlardaki bozulma had safhaya gelmiş ve her ne kadar bazı padişahlar tarafından ıslahat çabaları olmuşsa da bunlar yeterli ve kalıcı olamamıştır.

Seleflerinin yaptıklarıyla kıyaslandığında ilk defa derli toplu, uzun vadeye dayanan ve devletin bütün kurumlarını kapsamaya yönelik ıslahat çalışmalarına III. Selim devrinde rastlamaktayız. Sultan III. Mustafa'nın oğlu olan III. Selim, Osmanlı Devleti'nde güçlü ve kalıcı ıslahatlar yapılması gerektiğini düşünüyordu. Bu ıslahatlar için daha çok Fransa modeline yakın duran padişah, şehzadelik yıllarından itibaren Fransa Kralı XVI. Lui ile irtibatta idi. Fransa'yı tercih edişinde Avrupa'daki siyasî ortamın ve seleflerinin de aynı ülkeye yakınlık duyması etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti, Nisan 1792'de Rusya ile barış antlaşması yapılmasından, Napolyon Bonapart'ın Mısır'a hücumuna (Temmuz 1798) kadar bir barış dönemine girmişti. Aynı dönemde Avrupa devletlerinin Fransız ihtilalinden doğan harplerle uğraşmasını fırsat bilen III. Selim, gençliğinden beri yapmayı düşündüğü ıslahat programını gerçekleştirmeye koyuldu. Fakat bu programın bir kişi tarafından hazırlanıp uygulanması zor olduğu ve devletin başına yeni geçtiği için kendisine yardım edecek tecrübeli devlet adamlarına ihtiyacı vardı. Bu sebeplerle padişah, devrin ileri gelen devlet adamlarından imparatorluğun iktisadî, siyasî, askerî, malî, dinî ve ilmî durumuyla ilgili yapılması düşünülen ıslahatları havi layihalar is-

tedi. Bunlar, yirmisi Türk, ikisi de Osmanlı hizmetinde bulunan Avrupalı olmak üzere toplam yirmi iki kişidir.¹

Layihalar arz edildikten sonra padişah, hepsini tek tek mütalaa edip birer nüsha çoğaltılmasını, askerî hususlarla ilgili olanların bir araya dercedilerek müstakil bir risale teşkil edilmesini istemiş ve bu isteği yerine getirilmiştir. Bu risalenin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan bir nüshası Ahmet Öğreten tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanıp İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'ne takdim edilmiştir. Ayrıca tezin sonuna, Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunan ve daha önce Enver Ziya Karal tarafından Tarih Vesikaları Dergisi'nde yayınlanan diğer nüshanın çevirisinde Karal'ın asıl metinden ayrıldığı ve hataya düştüğü yerleri gösterir bir cetvel ilave edilmiştir. Layihaların Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi E. 447'de bulunan on tanesinin tamamının çevirisi de tarafımızdan Marmara Üniversitesi İktisat Tarihi Anabilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.

III. Selim'in yaptığı ıslahat hareketlerinin tamamına "Nizam-ı Cedid" adı verilmiştir. Layihalar incelendiğinde III. Selim'in, ıslahatları gerçekleştiren bunlardan azami derecede istifade ettiğini görüyoruz. Fakat layihalarla ıslahatlar arasındaki ilişki, o dönem tamamıyla açıklığa kavuştuğunda daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısını, devlet ile halkın birbirine bakışını ve klasik dönemden kopuşun izlerini, sayesinde en yetkili ağızlardan öğrenebildiğimiz layihaların her birinin müstakil bir çalışma konusu olabileceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu sebeple biz burada fikir vermesi açısından sadece bir layihayı ele alıp incelemeye çalışacağız. Söz konusu layiha, eserini ortaya koyduğu sırada defterdarlık görevini yerine getirmeye devam eden Mehmed Şerif Efendi'ye aittir. Bu layiha tam metin olarak daha önce Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası, 7. Sene, Cüz: 38'de yayınlanmıştır.

Mehmed Şerif Efendi, layihasında bir çok konuya temas etmiş, hatta diğer layiha sahiplerinin hiç değinmediği bazı konulardan da bahsetmiştir. Onun beyanatından anladığımıza göre ordu Silistre sahrasında iken herkesen "nizam-ı devlete dair" layiha hazırlanması istenmiş, kendisi de "ferman-ı âli sudûruna mebnî" layihasını takdim etmiştir. Yine ferman-ı aliye göre bu babda had ve vazife aranacak, layiha sahiplerinin -muhtemelen görüşlerini serbestçe ifade edebilmeleri için- hata ve kusurlarının peşine düşülmeyecek, herkes din ve devlet için faydalı gördüğü hususları kaleme alacak, fakat bunlardan makul ve münasip olanlar dikkate alınıp diğerleri terk edilecektir.

¹ Mustafa Kaçar layiha veren Avrupalı sayısının ikiden fazla olduğunu ifade eder. Bkz. Mustafa Kaçar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Askerî Teknik Eğitimde Modernleşme Çabaları ve Mühendishânelerin Kuruluşu (1808'e Kadar)", *Osmanlı Bilim Araştırmaları*, Yayına Hazırlayan: Feza Günergun, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul-1988, s.104. Ayrıca layiha veren Avrupalılardan M. D'Ohsson hakkında bkz. Kemal Beydilli, "İgnatius Mouradgea D'Ohsson (Muradcan Tosunyan)", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 34, İstanbul-1984, s. 247-314.

Mehmed Şerif Efendi'nin layihasına genel olarak baktığımızda kendisinin, devlet kurumlarının merkezileşmesi düşüncesinde olduğunu görürüz. Bazı layiha sahipleri ile birlikte kendisi de zahire meselesine ve donanma mühimmatına büyük önem vermiştir. 1793 yılına kadar merkez maliye örgütünde tek hazine olarak Hazine-i Amire olmasına karşın bu tarihte İradı Cedid Hazinesi kurulmuş ve ardından Tersane ve Zahire Hazinesi ihdas edilmiş ve böylece tek hazine ve defterdar devrinden çoklu hazine ve defterdarlık dönemine geçilmiştir.² Devletin gelir ve giderlerinin sıhhatli bir şekilde meydana çıkarılıp ayrı ayrı kaydedilmesini ve bunların bir suretinin Hazine-i Hümayun'da bulundurulmasını tavsiye eden Mehmed Şerif Efendi'ye göre gelir ve giderler peşin olarak yazılıp yıl sonunda karşılaştırılarak gereksiz masrafların önlenmesi sağlanacaktır. Bu görüşleri modern bütçelere doğru atılan bir adım olarak düşünebiliriz.

Konumuzu teşkil eden Defterdar Mehmed Şerif Efendi layihasının incelenmesini kolaylaştırmak bakımından layiha sahibinin ele aldığı ağırlıklı meseleleri başlıklar halinde ortaya koymayı uygun bulduk. Buna rağmen yine de layiha, başından sonuna kadar bir bütünlük içinde, asıl metinden takip edilirse bir layihanın özelliklerinin ne olduğu ve konularının nasıl işlendiği hususunda daha iyi fikir sahibi olunacağı kanaatini taşımaktayız.

1. Hazine ve Vergilerin Tahsili

Mehmed Şerif Efendi'nin kurduğu mantık silsilesine göre düşmana galip gelmenin yolu seferden geçer. Sefer için asker, mühimmat ve zahire gereklidir. Bunların sayısının fazla, kalitesinin de iyi olması hazineye bağlıdır.

Osmanlı Devleti III. Selim'e kadar bir çok toprak kaybetmiş ise de bunların içinde Kırım'ın, çoğunlukla müslümanların yaşadığı bir ülke olmasından dolayı ayrı bir önemi vardır. Mehmed Şerif Efendi, devlet hazinesinin güçlenmesine çok önem vermesine rağmen bununla ilgili tedbirlerin Kırım fethedilinceye kadar ertelenmesini tavsiye eder.

Mehmed Şerif Efendi, seferiye ve hazeriye ile birlikte diğer vergilerin ülkenin her yanına adil bir şekilde taksim edilip ona göre toplanmasını öğütler. Böyle yapılırsa halkın ödediği vergilerin onda bire düşeceğini ifade etmektedir. Yine ona göre, bölgeler birbiriyle kıyaslanıp vergiler tesbit edilerek tevzi ve tahsil edilmelidir. Ayrıca savaş masrafları için reayadan çok fazla meblağ toplandığını ifade ederek reayanın zarara uğratıldığını belirtir.

2. Mukâtaalar ve Malikâne Sistemi

Mehmet Şerif Efendi, mîrî mukâtaaların, Haremeyn ve eshamın mahullerinin satılmayıp Darphane-i Amire'den idare edilmesini ve bizzat padişah tarafından Enderun ve Birun ricalinden hak edenlere tevcih edilmesini tavsiye eder. Bu şekilde verilecek malikânelerin senelik faizleri hesap-

2 Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, İstanbul-1986, s. 151.

lanmalı, altı senelik muacele yapılmalı ve gerekirse bu muacele ertelenmelidir. Ona göre böyle olursa hazinenin gelirleri artacaktır. Şerif Efendi, daha önce mukataaların malikâne olarak verilmesindeki maksadın, malikâne sahiplerinin malikâneleri kendi bağ ve bahçesiymiş gibi düşünerek mamur etmeye çalışıp reayasına tohum ve dane vereceği zannı olduğunu belirtir. Fakat yine onun beyanına göre uygulama menfi sonuçlanmış ve malikâneler, biraz fazla ücret veren mültezime tevcih edilerek adeta bunların zulmüne yardımcı olunmuştur. Ayrıca mîrî mukataa gelirlerinin halka satılmasının zararının duhan ve emtia gümrükleriyle sairlerinden satılan eshamdan tecrübe edilerek bilindiğini ifade eder. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Mehmed Şerif Efendi, mukataaların malikâne olarak verilmesine taraftar değildir. Onun düşüncesine göre bu usul iyi niyetle ortaya çıkmışsa da istismar edildiği için verimli sonuç alınmamıştır. Ayrıca layiha sahibi, malikâne beratlarının mahlul ve kasr-ı yedinden kalemlere ve sair ilgili yerlere verilegelen harç ve aidatların iltizam fermanlarından itidal üzere tayin ve tahsil edilmesini tavsiye eder.

3. Timar Sistemi

XVII. Yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomisindeki yapısal değişiklikler sebebiyle eski önemini kaybeden timar sistemi, merkez maliyesi kapsamına girmeye başlamıştı. Timarlar gittikçe iltizama, iltizamdan da malikâneye doğru bir değişim geçirdi. III. Selim'in 1791-1792 yılında timar kanununa göre timar sisteminin tasfiyesi değil, ıslahı amaçlanıyordu. Bir yıl sonra kurulan İrad-ı Cedid Hazinesi'ne de timar sisteminin ıslahına yönelik görülen bazı görevler verilmiştir. Bu kanunnamenin hükümleri arasında Şerif Efendi'nin görüşüne paralel olarak hasılsız timarların birbirine eklenmesine müsaade edilmesi de vardır.³ Fakat kısa süre sonra timar sisteminin ıslahının mümkün olmadığı görülmüş ve Mehmed Şerif Efendi'nin daha önce önerdiği, timar sisteminin tasfiye edilip dirliklerin merkezî hazinenin gelirleri arasına katılarak merkezî orduyu, timarlı sipahileri de kapsayacak şekilde güçlendirme yolu benimsenmiştir. Bu hususta bazı layiha sahipleri de buna yakın görüşler öne sürmüşlerdir.

Mehmed Şerif Efendi, ayrıca hasılatı olmayan gedikli zeametlerin birbirine eklenmesi durumunda mevcut çavuş ve müteferrika gediklerinin yarıya düşeceğini, neticede hem zeametlerin gelir getireceğini, hem de mutasarrıfların az sayı ile de olsa sefere hizmet edebileceklerini iddia etmiştir. Ona göre her şeyin izzeti azlığında olduğundan gedikler de bu suretle izzet ve şeref bulacaktır.

4. Askerî Harcamalar ve Ocakların Durumu

Mehmed Şerif Efendi'ye göre herhangi bir sefer vukuunda zahire nakli ve hamallar için gereken hayvan ve merkepler daha önceden hazırlanma-

3 Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul-1994, s. 198-199.

lıdır. Böyle yapılırsa savaş zamanında sıkıntı ve karışıklık yaşanmayacaktır. Savaşta ve normal zamanlarda devlet, gereken malzeme ve mürettebatı fukara üzerinden kaldırıp tamamen kendi parasıyla karşılamalıdır. Şerif Efendi, bir senede seferin rayiç olarak zahiresinin beş bin; araba, deve ve yük hayvanlarının da beş bin olmak üzere on bin keseye tertip edilebileceğini ifade eder. Fakat buna rağmen reayadan kırk elli bin kese toplandığını belirterek reaya malının Hazine-i Amire'nin akçesinden değerli olduğunu, hazinede duran akçenin nema ve ticaretinin olmayacağını söyler. Ona göre reayanın akçesi boş durmayıp daima nema ve artışta olduğu için reaya malına daha fazla önem verilmelidir. Bütün bu zorluklara rağmen zulüm ortadan kaldırılıp zahire stoklanmalı ve donanma için altmış beş bin kese akçe (ilk sene otuz, ikinci sene yirmi, üçüncü sene onbeş) ordu hazinesine teslim edilmelidir.

Seferde israf derecesinde para harcamanın işe yarayacağını bizzat idrak ettiğini söyleyen Mehmed Şerif Efendi, bu maksatla vüzera ve mir-i mirana harçlık olarak fazla para verilmesini, Nüzul Eminliği için ısrar edenlere bu vazifenin deruhte edilmesini ve sefer açıldığında Girit adasına yapılan seferde olduğu gibi kararlı olup sonuna kadar gidilmesini tavsiye eder.

Mehmed Şerif Efendi, ocaklar hususunda, özellikle topçu ocağının ıslah edilmesi üzerinde durur. Ona göre arabacı, lağamcı ve humbara ocakları topçu ocağına ilhak edilerek Sadabad'da top talimi yapılmalı, başarı gösterenler ödüllendirilmelidir. Sözü edilen ocakların topçu ocağına ilhakı sonucu mahlul kalan zeamet ve timarlar haslara kaydedilmelidir. Kalyoncuların topçu ve humbaracıları da topçu ocağından tertip olunup bunlara ayrıca kalyoncu ulufesi verilerek cazibesi arttırılmalıdır.

Defterdar Mehmed Şerif Efendi, askerlerin maaşı meselesinde ise eşkinici neferatının yaz ve kış seferde mevcut bulunması gerektiğine dikkat çekerek mevcut olmayanların gizlenmeyerek maaşlarının hazineye aktarılmasını ve serhad ordularının mevacibinin düzene sokulmasını tavsiye ederek bu meselelerin ocak ağası, zabıt ve reisleriyle müzakere edilerek halledilebileceğini savunur.

5. Donanma Masrafları

Mehmed Şerif Efendi, Kırım'ın geri alınması için en önemli ihtiyacın donanma olduğunun farkındadır. Bu sebeple anbarlar inşa olunup buralarda gemi yapımı için gereken malzemenin hazır bulundurulması gereğinden bahseden Şerif Efendi'ye göre İngiltere ve diğer devletlerden kalyon alınması hususu önceden halledilmelidir. Kalyonla ilgili meseleler ehliyle müzakere edilmeli, kalyoncu sınıfının ulufesi arttırılıp çeşitli usullerle itibarı yükseltilmelidir. Her kalyonun takım tabir edilen neferatı eksik kalmayacak şekilde tamamlanıp bir neferi eksik olursa kaptanı cezalandırılmalıdır. Kaptanpaşalar bir kere seçildikten sonra makamından azledilmeyip ayrıca bu makama caizesiz olarak atama yapılmalı, onlar da bu bi-

rimlerdeki elemanlarını aynı şartlarda göreve getirmelidir. Kalyon kerestesi ve diğer levazımâtıyla devletin bütün mühimmat ve zahire ihtiyacı halkın rızasıyla ve rayic bedelle karşılanmalıdır. Bu işlerde çalışanlara da adet üzere (rayiç) ücret verilmelidir. Ona göre böyle yapılırsa halk malını satarken ve amalelik yaparken devleti tercih edecektir.

6. Vakıflar

Layiha sahipleri arasında vakıflardan sadece Mehmed Şerif Efendi söz etmiştir. Ona göre küçük-büyük, meşruta-gayrimeşruta, hizmetli ve zabıterin açık ve gizli maaş ve gelirleri ortaya çıkarılmalı, mutasarrıf olanların akçeleri kesilmeden gelirleri kendilerine verilmeye devam edilmelidir. Fakat maaş ve gelirleri fazla olanların mahlulâtı olduğundan bu görevler makul bir sayıya indirilmeli, kalan miktar da vakfa bırakılmalıdır. Vakıflardan fazla masrafi olanların masrafları aşağı çekilerek duagu gibi hizmetsiz veya hizmeti terk edilmiş olan vazifeler boş kaldığında buraya aktarılan meblağın yarısı vakfa, yarısı da imam, müezzın ve kayyım gibi görevlilere bırakılarak bunların maaşlarına zam yapılmalıdır. Sözü edilen nizam altına koyularak defterlere yazılıp kaydedilmeli ve şartları önceden tesbit edilmelidir. Mahlul olan musakkafat ve özellikle kargir akarat, icareteyn ile değil, icare-i vahide ile verilmeli ve muaccelata muhtac olan evkafa icare-i vahide tarafından gelir gelinceye kadar sair evkafın fazlasından aktarılmalıdır.

İstanbul ve civarındaki bütün vakıfların defterlerinin kargir bir mahalde bulundurulup mütevellı, müfettiş ve kâtiplerin o mahalde toplanarak gerekli işlemleri yaptıktan sonra defterlerin yine mahallinde bırakılmasını tavsiye eden layiha sahibi, taşralarda olan evkaf defterlerinin de mahkemelerde bulundurulup, evkafa ait işler gerektiğinde mütevellı ile katiplerin kadı huzurunda toplanarak halledilmesini tavsiye eder.

Görülüyor ki evkafın gelirleri ve kayıtları hayli düzensiz durumdadır. Mehmed Şerif Efendi, bu düzensizliğin giderilmesi için sıkı tahrir ve tefiş yapılması gerektiğini düşünmektedir. Bu düşünceler gerçekleştirilirse evkafın gelirlerinin ortaya çıkacağını söyleyen Şerif Efendi, bu gelirlere devletin el koymamasını, fakat beytülmal zarara uğrarsa durum düzeldiğinde iade etmek üzere -borç alıp ödeme- alınabileceğini ifade eder. Mehmed Şerif Efendi, ahali arasında gedik tabir olunarak alınıp satılan şeyler için vakıflardan herkese ücretsiz senet verilip evkaf defterine kaydolduğundan bahsederek bundan sonra çocuksuz ölen şahıslardan ortaya çıkan mahlulâtın ancak vakıf tarafından zabtolunup satılabilmesi gerektiğini ifade eder. Eğer böyle yapılırsa mevcut bütün hayır eserlerinin mamur olup harap bir mescid, susuz çeşme, yıkılmış köprü ve kaldırım kalmayacağını, ayrıca evkaf geliri olarak külliyetli miktarda malın hasıl olup devlete de kuvvet geleceğini düşünür.

7. Madenler Meselesi

Mehmed Şerif Efendi, layiha sahipleri arasında madenler meselesinden

bahseden tek kişidir diyebiliriz. Ona göre madenlerin çıkarılmasına çalışılmalı ve bu işler ehline verilmeli, reayaya zarar vermemek şartıyla ne şekilde olursa olsun maden hafriyatı gerçekleştirilmelidir. Şerif Efendi, Ergani, Keban ve Gümüşhane madenleri eminlerinin maden hafrine çalışmayıp paşa ve voyvodalar gibi reayayı madenlerden faydalandığından ve durumu idare ettiklerinden şikayet etmektedir. Bazılarının "Devlet-i Aliye'de mevcut madenlerin başka bir devlette bulunmadığını, fakat bu hususta gevşek davranan devletin kendi toprağındaki altın ve gümüşü çıkarıp hazine oluştursa bütün devletlere galebe çalar" dediklerini nakleden Mehmed Şerif Efendi, görüldüğü gibi madenlerin önemini fark etmiştir. Fakat madenlerin hafriyatı ile reayanın zarar görmemesi arasındaki dengeyin gözetilmesini tavsiye eder.

8. Zahire Meselesi

Layiha sahipleri, zahire meselesi üzerinde çok geniş olarak durmuşlardır. Ordunun işesi için çok önemli olan zahirenin satın alınıp toplanması, stoklanması ve gereken yerlere gönderilmesi başlı başına bir mesele olduğu gibi İstanbul'un işesi de devlet için çok önemlidir. Defterdar Mehmed Şerif Efendi, normal zamanlarda İstanbul'a zahire temin etmenin çok zor olmadığını ifadeyle bu sebepten reayaya zulmedilmeyip Tersane-i Amire anbarlarında altı aylık zahirenin stoklanmasını tavsiye eder. Ona göre Selanik, Galos, Orfan, Karaağaç ve Tekfurdağı taraflarından, Karadeniz'in Alçaklar iskeleleriyle Tuna, Eflak ve Boğdan'dan tüccarlar vasıtasıyla rayıcıyle zahire getirilmeli ve anbarlara teslim edilmelidir. Yeni zahire geldikçe anbarlardaki zahireler habbzalara tevzi edilmelidir. Ayrıca Tuna sahili iskelelerinde ve İsakçı'da çok miktarda sağlam anbarlar tedarik edilip yenileri de inşa edilmeli ve zahire, fiyatının düştüğü zamanlarda satın alınıp anbarlara konmalıdır. Hotin, Bender, İsmail ve İbrail gibi kalelerin muhafazasına muktedir askerin bir senelik gıdasını karşılayabilecek darı ve tahana yetecek kadar değirmen serhadde bulundurulup, bir sene yetecek buğday ve arpa toplanmalıdır. Zahire anbarları ihtimamla yapılmış olmalı ve arpa ve buğday arada bir yenilenmelidir.

9. İsrâf Meselesi

Defterdar Mehmed Şerif Efendi, devletin yaptığı lüzumsuz harcama ve masrafların kolayca ortaya çıkabilmesi ve ona göre tedbir alınabilmesi için bazı hususlara dikkat edilmesi gereğinden bahseder. Buna göre öncelikle devletin gelir ve giderleri sıhhatli bir şekilde meydana çıkarılıp zabtedilerek iki kıta deftere kaydedilmeli ve kapalı ve mühürlü bir halde defterdar saklanmalıdır. Gelir ve giderlerde fazla veya noksan olursa bu durumu defterdar olanlar bizzat kendi kalemleriyle yazmalıdır. Defter üzerindeki hesaplarda ilave veya çıkarma olacaksa hazine kethüdalarına ilmühaber gönderilmeli, bunlar da o ilmühaberleri toplayarak hazinenin tahriri için

baş muhasebeci ve malikâne halifesiyle birlikte defterleri açmalı ve o ilmühaberler yerli yerine kaydedilerek devletin gelir ve giderlerindeki değişiklikler açıkça belirtilmelidir. Daha sonra bu defterler padişah huzuruna arz olunmalı ve bahsettiğimiz değişikliğin özet olarak kaydının düşüldüğü yerin üstüne padişahın durumdan haberdar olduğunu belirtmek için hatt-ı şerif çekilerek baş muhasebeye kaydolunmalıdır.

Bütün ocakların ve serhadlerin, mukataat ve gümrüklerin ve yerli kullanımın isimlerinin muntazam bir şekilde yazılıp kaydedilerek defter haline getirilmesini öneren Mehmed Şerif Efendi, hatt-ı hümayun sadır olmadan bir akçe bile verilmemesi gerektiğini söyler. Bu defterler hazine-i hümayun kethüdası olan ağada saklanıp her ay başında mühürlü olarak reisülküttab olanlara gönderilmeli, onlar da tasarruf edilenleri bizzat işaretleyerek defteri mühürleyip hazine kethüdası ağaya iade etmelidir. O ayda vukubulan tasarrufun ne kadar olduğunu sadrazam, takrir ile arz etmeli ve defterin görüldüğünü belirtmek için hatt-ı hümayun çekildikten sonra ru's-ı hümayun kalemine kayd olunmalıdır.

10. Ayanlık

Mehmed Şerif Efendi, bütün vergilerin ülkenin her yanına adil bir şekilde taksim edilip ona göre toplanması için her kazaya devlet tarafından ayan seçilip kazaların iltizam ve diğer işlerinin de ayanlar vasıtasıyla halledilmesini tavsiye eder. Buna göre her sene ayanlarla birlikte hesaplar kontrol edilerek zulmen toplanmış fukara malı varsa geri verilmelidir. Şerif Efendi'ye göre bu husus ülkenin mamuriyeti için çok önemlidir. Bu sayede vergiler adil bir şekilde toplanacak ve halkın ödediği vergi onda birine düşecektir.

Görüldüğü gibi verginin adilane taksim edilip herkesten gücü yettiğince vergi alınması sadece günümüzün problemi olmayıp yüzyıllardan beri devam edegelmiştir. Hatta Şerif Efendi daha da ileri giderek halka iyi davranan ayanların sayısı arttırılırsa ahalinin "bize de böyle nizam verin" şeklinde arz ve ricada bulunacağını iddia eder. Layiha sahibi, kazaların durumunu araştırmak ve yerinde gözlemek için katiplerden ve ulemeden ehl-i vukuf tayin edilip zulmün ortadan kaldırılması için tahkikatta bulunulmasını ve bölgelerin birbiriyle kıyaslanıp vergilerin ona göre tespit edilerek tevzi ve tahsil edilmesini tavsiye eder.

Devletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulması için bazı işlerin ayanlara devredilmesi gerektiğini düşünen bir diğer layiha sahibi Muhasebe-i Evvel el-Hac İbrahim Efendi'dir. Fakat yine layiha verenlerden Tevkii el-Hac Mehmed Hakkı Bey ve Sadrazam Koca Yusuf Paşa ise aksine fukaranın maruz kaldığı zulümden ve ülkedeki asayişsizlikten ayanları sorumlu tutmaktadırlar.

EK

Hâlâ Ordu-yı Hümâyûn'da Defterdâr Olan Mehmed Şerif Efendi'nin Nizâma Dâir Lâyih-ı Hâtırî Olan Tedâbiri Hâvî Kendü Hatırla Kaleme Aldığı Takrîrin Sûretidir *

Bin iki yüz altı senesi Muharreminde Ordu-yı hümâyûn Silistre sahrâsında iken otağ-ı hazret-i âsâfide çâker-i kemînelerine irâ'e buyrulan mübârek hatt-ı hümâyûn kerâmet-makrûnunun me'âl-i hakâik iştimâli nizâm-ı devlete dâ'ir herkesin mütâla'âtı kaleme alınıp ba'dehû cümlesi birden ittifâk-ı selime ile temyiz ve tahkik ve kavânîn-i cedîde vaz'ıyla fî mâ-ba'd düstûru'l-amel tutulması murâd-ı hümâyûn olduğunu ve şimdi den şurû' ve mübâseret olunması tenbihâtını şâmil olduğundan gayri bu bâbda had ve vazîfe aranacak ve kimseye tahti'e olunacak olmayup herkes din ü delete nâfi addettiği mütâla'âtını kaleme alup ba'dehû "ma'kûl ve münâsib olan alınacak, olmayan terk olunacak" deyu şifâhen fermân-ı âlîleri sudûruna mebnî abd-i ahkarları dahi işbu makâl-i perîşânî tahrîre cesaret eyledim. Maddeler icmâl ve ihtisar üzre yazılmağla her pesendide buyrulur ise cemî' müteferri'âtı ve lâzım olan şurût u kuyûdu alâ-vec-hi't-tafsîl tekrâr kaleme alınmak iktizâ eder. Hakk celle ve âlâ hazretleri tevfi-k-i refik eyleye, âmin. Bi-Muhammedü'n-nebiyyi ve lehü'l-emin. Maksud aksâ-yı müslimîn ve matlab i'lâ-yı Cenâb-ı halîfe-i rû-yı zemin olduğu üzre düşmene galebe ve zafer sefere ve sefer dahi asker ve mühim-mât ve zahîreye ve bunlar dahi hazîneye tevakkuf eylediği cümleye ma'lûmdur. Menâfi'-i bilâd-ı Irakîye ve Arabistan cânib-i yedinde kalmağ-la Mısır ve Bağdat hazinelerinin nizâmı teksîr-i hazine bâbında cümleden enfa' ve akdem ise dahi feth-i Kırım bunlara takdîm olunmak şimdiki hâlin muktezâsı olmağla Kırım fethi müyesser oluncaya değin cem'-i hazîneye âhar dürlü himmet olunmak iktizâ eylediğine binâen buna dâir olan mülâhazât terk ü tayy olundu. Mukâta'ât-ı mîriyye ve haremeyn ve eshâmın mahlûlâtı furuht olunmayup Darbhâne-i Amire'de idare ve Enderûn ve Bîrûn ricalinden müstehakk-ı atûfet olanlara bizzât cânib-i hazret-i zillullâhîden inâyet ve ihsân murâd olundukda verilecek mâlikânenin senevî fâ'izi ne mîkdâr olduğu bilinerek altı senelik mu'accele ile ve hasbe'l-iktizâ mu'accesini imhâl ve tecil ile inâyet buyrulmak tevfir-i hazîneye vesile-i kaviyye mülâhaza olunmuşdur. Zirâ fi'l-asıl mukâta'âtın mâlikâne verilmesini istisvâb eylemeleri herkes kendi bağ ve bağçesi gibi mâlikânesini ma'mûr etmeye çalışup re'âyâsına tohum ve bedâr vermek ve bu cihetle memâlik-i İslâmiyye günden güne ma'mûr olmak mülâhazasına mebnî iken umûmen mizâc-ı askerde olan fesâd, bu maddeye dahi erişüp beş guruş ziyâde veren mültezimin zulmüne mu'âvenet onunmak sağır ve kebirde tabî'at-ı sâniye mekâmında olmağla hemân menâfi'-i mülkiyye devletin yedine girmediği kalıyor. Fâ'iz-i mukâta'ât mîrîden zabt olun-

* *Defterdâr Mehmed Şerif Efendi Layihası*, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, No: 447/3.

mayup bâ-mu'accele halka furûht olunmanın zarârı duhân ve emti'a gümrüklerinden ve sâirinden furûht olunan eshâmdan ma'lûmdur. Mesalâ duhân ve emti'a gümrükleri eshâmından ibtida ne mîkdâr mu'accele hâsıl ve bu güne gelince mahlûl ve kasr-ı yedlerinden ve cebelüsünden ne oldu bir yere cem' olunup ol-vakitten berü sehm sâhiblerine verilen fâ'iz dahi hesâb olundukda ma'lûm olur. Tevfir-i irâde bundan a'lâ tedbir olmayup ferd-i vâhide dahi gadr şa'ibesi bu kadar mâlikâne berâtının mahlûl ve kasr-ı yedinden kalemlere vesâire verilegelen harc ve avâ'id iltizâm fer-manlarından i'tidâl üzere ta'yîn ve ahz olunup herkese alâ-merâtibihim hisseleri verilmek dahi mümkün olur. Ve memâlik-i mahrûsadan olan humbaracıdan sefer-i hümayûna ve hizmet-i muhafazaya hiç fâ'ide kalmamağla fi-mâ-ba'd enderûn-ı hümayûn nân-pârelerinden ve Defterhâne-i Amire ve Divân-ı Hümayûn kâtibleri ve gedüklülerin ze'âmet ve timarlarından ma'âda mahlûl olan ze'âmet ve timâr başkaca zabt ve ilzâm olunup hâsılâtı zîrde beyân olunacak meştâ askeri masârifina tahsis kılınmak ve gediklü ze'âmet mahlûlâtı iktizâsına göre Enderûn-ı Hümayûn'a ve sadr-ı a'zam emekdârlarına verilmek ve bî-hâsıl olan gediklü ze'âmetler birbirine ilhâk olunarak şimdiki çavuş ve müteferrika gedikleri nısfı derecesine tenzil olundukda hem ze'âmetler nemâdâr olup mutasarrif olanlar üç beş hidmetkâr ile sefer verir ve hem her şeyin izzeti nedretinde olmağla gedikliler izzet ve şeref bulur ve memâlik-i İslâmiyye'de olan sağır ve kebir, meşrûta ve gayrı meşrûta cemî' evkâf müceddeden tahrir olunup nâzır ve mütevellî ve kâtib vesâ'ir hüddâm ve zâbitânın âşikâre ve gizli ma'âş ve menâfi'leri zahire ihrac olunduktan sonra zilliyed bulunanların bir akçeleri kat' olunmayup hayatda olduklarıncâ kalîl ve kesîr her ne ise kendülere in'am olunup ma'âş ve menâfi'-i kesîr olanların mahlûlâtı zuhûrunda hadd-ı layıkına tenzil ve kusuru vakf-mande olunmak ve masârif-ı za'ide-leri aşâğı varılıp du'agu misüllü hidmetsiz veyahud hizmeti metruk kalmış cihat mahlul oldukda nısfı vakf-mande ve nısfı imam ve mü'ezzin ve kayyım misüllü lüzumlu hademeye terakki tevcih olunup e'imme ve hutebânın veza'ifi üçer yüz altmışar, vesa'ir hizmetlerin veza'ifi yüzüymüşer akçeye dek zam olunmak üzere şimdiden defterlerine rabita virülüp faraza "işbu tevliyetin filan filan maddelerinden senevî on kise îrâd-ı mu'ayyeni olmağla, mahlul oldukta beş kisesi vakf-mande olunacaktır. Ve mesela işbu cihat mahlul oldukta nısfı vakf-mande olunup nısfı imâmet cihetine terakki tevcih olunacaktır" deyû her cihatın kaydı mahalline şimdiden işaret olunmak ve mahlul olan musakkafat ve bâ-husus kâr-gîr akarat icaretyn ile verilmeyüp icâre-i vâhide ile verilmek ve mu'accelata muhtac olan evkâfa icâre-i vâhide cihatından nemâ gelinceye dek sa'ir vakıfların fazlasından mu'avenet olunmak ve İstanbul ve havâlisinde olan kâffe-i evkâfın defâtiri bir kâr-gîr mahalde durup mütevellîler ve müfettişler ve kâtipler ol mahalde cem' olup rü'yet-i umûr eyledikten sonra yine defâtiri memhuren ol mahalde bırakup gideler ve taşralarda olan evkaf defâtiri dahi mahkemelerde durub hîn-i iktizâda mütevellî ve kâtib hâkim-i şer' yanında cem' olub rü'yet-i umûr eylemek ve'l-hâsıl cemî' evkâfın zevâidi meydana çık-

rulub ve başkaca hıfzettürülmeyüb ve mîrîden va'z-ı yed olunmayub vak-
tan mine'l-evkât beytü'l-mâl-ı müslimîne za'af geldikde istikrazan umûr-ı
cihâdiyeye sarf olunub badehü mûrîye vüs'at geldikde yerine vaz' oluna ve
beyne'n-nas gedik deyü bey' ü şirâ olunan şeyler için şimdi her vakıfdan
meccânen herkese sened virilüp ve defâtir-i evkâfa kayd olunup ba'dehu
bilâ-veled mahlûl oldukta taraf-ı vakıfdan zabt ve fûruht oluna ve bu vech
üzre râbitasına himmet buyurulur ise memâlik-i İslâmiyye'de kâ'in cemî'
âsâr-ı hayriyye ale'l-ıtlâk ma'mûr-ı âbâdân olup bir harâb mescid ve susuz
çeşme ve yıkılmış köprü ve kaldırım kalmayacağından başka zevâ'id-i ev-
kâf nâmiyle senede katı küllî mâl hâsıl olup başkaca hıfz olunmak takrî-
biyle Devlet-i Aliyye'ye dahi kuvvet olur ve Devlet-i Aliyye'nin vâridât-ı
mu'ayyene ve masârif-ı mukannenesi alâ vechü's-sihha meydana çıkarılıp
âbâdî kâğıd üzerine pâk nesh hatt ile müzehheb ve mücellled müfredât
üzre iki kıt'a defter yazdırılıp ve ol defterler mazrûfan ve memhûran def-
terdâr olanlarda durup îrâd ve masârifden ziyâde ve noksân kabûl edeni
defterdârlar kendi kalemiyle zam ve ferr ü nihâde edüp azli lâzım geldik-
de ol defterler selefinin mührüyle halefine teslim oluna ve bir sûreti dahi
Hâzîne-i Hümâyûn'da durup zam ve tenzîl vâkı' oldukda hazîne kethü-
dâlarına ilm ü haberi gönderilüp ol ilm ü haberleri hazîne kethüdâları
cem'edüp Hazîne-i Hümâyûn tahrîriçün başmuhasebeci ve mâlikâne hali-
fesi geldikte cümle huzûrunda defter-i mezkûr küşâd olunup mevcûd olan
ilm ü haberler yerlü yerine kayd olunduktan sonra "Devlet-i 'Aliyye'nin
îrâdı şu mîkdâr iken filan filan maddelerinden şu mîkdâr ziyâde oldu ve
masârif-ı mukannenesi şu mîkdâr iken filan filan maddelerinden bu mîk-
dâr noksanı buldu" deyü hülâsa yapılıp huzûr-ı hümâyûna arz oluna ve
hülâsanın bâlâsına ma'lûm-ı hümâyûn buyurulduğunu müş'ir hatt-ı şerîf
çekilüp ba'dehü başmuhâsebeye kayd oluna. Bu takrîb ile Devlet-i 'Aliy-
ye'nin masârif-ı mu'ayyesinden katı çok bi-lüzûm şeyler ve ocaklıklar ve
masârif-ı beyhûdeler meydana çıkup tenzîl kabûl etse gerekdir ve bu ni-
zâmdan sonra nice nice fevâ'id-i hafîyye zuhûra gelür ve yerlü neferâtı nâ-
mina olan Devlet-i 'Aliyye'nin muvazzaf askerinden kat'an fâ'ide kalma-
yup bir cemâ'atin kaç akçe yevmiyesi ve senevî ne mîkdâr mevâcibi var ise
ol cemâ'atin i'ânesi bayağıca timâr ve ze'amet gibi ekl ü bel' edüp neferât-
ın vücûdu bu kadar bu sene serhadleri böyle değil iken biraz müddetden
berü âleme sâri olan fesâd bunlara dahi sirâyet edüp sâ'ir kal'alar teşekkül
etse bunlar dahi öylece olmuşlardır. Binâberîr, fi-mâ-ba'd mahlûl olan yer-
lü kolu yevmiyesinin nisfi hazîne-mânde ve nisfi Rusya devleti mukâbilin-
de olan serhadlerin ağa ve zâbitân ve neferâtına ale't-tertib terakki tevcih
olunarak ağaların yevmiyeleri ikişeryüzkırkar ve zâbitânın yüzseksener ve
neferâtın yüzirmişer akçeye iblâğı câ'iz ola ve sefer vâkı' oldukda bunlar-
dan olan hazîne-mânde ne mîkdâra bâliğ olmuş ise hesâb olunup düşmen
karşusunda olan serhadlara yüzirmişer akçe yevmiye ile ol-mîkdâr neferât
yazıla ve mahlûlât ketmolnmamak için on akçede bir akçe mukâta'attan
ihbâriye tevcihî câ'iz ola. Ve cümle ocakların ve serhadların ve mukâta'ât
ve gümrüklerin ve yerlü kullarının esâmileri âbâdî kâğıd üzerine mücellled

defter olunup fi-mâ-ba'd hatt-ı hümâyûn sudûr etmedikçe müceddeden bir akçe tevcih olunmamak ve ol-defterler Hazîne-i Hümâyûn kethüdâsı ağada mahfûz durup her aybaşından bir kerre memhûren reisü'l-küttâb olanlara gelüp, ol dahi kendü kalemiyle fakat hazîne-mândelerini işâret-birle defteri mühürleyüp hazine kethüdâsı ağaya göndermek ve mâh-ı mezbûrda hezîne-mânde ne mîkdâra bâliğ olduğu taraf-ı sadr-ı 'azamîden rikâb-ı kâm-yâba başka taktir ile arz olunup manzûr-ı hümâyûn buyurulduğunu müş'ir bâlâsı hatt-ı hümâyûn ile tevşih buyurulduktan sonra ru's-i Hümâyûn kalemine kayd olunmak ve birer sâdik adam matbah ve tersâne ve arpa emîni nasb olunup azl olunmamak ve her şeyin a'lâsını vaktiyle yerlü yerinden ucuz behâ ile celb edüp dâ'imâ birer senelik zahîreleri ve tersânenin bir mükemmel donanma takımı fazla ve yedek olarak mevcûd bulunmak ve bunlara dâ'ir isrâfât var ise kat' olunmak ve bu defa nizâm verildiği üzre arpa eminlerine akçe verilmeyüp aynî arpa vermek ve matbah ve arpa ve tersâne emînleri ve defterdârların ve sâ'ir ümenâ ve nüz-zârın sıdk u istikâmet ve fenlerinde mehâretleri tahakkuk eyledikten sonra müddet-i medîde ve belki bi-vefâtihim azl olunmamakda beytû'l-mâl-i müslimîne menfa'at-i azîme mülâhaza olunur. Ve ma'âdinin i'mâline ikdâm u ihtimâm olunup, altın ve gümüş ve bakır ve kurşun ihrâcına sa'y ve emânât ehline tefvîz olunmak lâzîmeden olup bunun dahi erbâbı aranup bulunup fukarâya zarâr olmamak şartıyla ma'denlerin i'mâlî ne vechile müyesser olursa öylece amel olunmaludur. Mesmû'um olduğuna göre Ergani ve Keban ve Gümüşhâne ma'denleri ümenâsı ma'den hafrine sa'y etmeyüp paşalar ve voyvodalar misillü re'âyâ-yı ma'âdinden intifâ' edüp idâre-i umûr ederler imiş. Bunun def'i ve ma'denlerin i'mâlî ne şekil tedbir ile olursa hemân himmet buyurulmaludur. Ve ba'zılar "arâzi-i Devlet-i 'Aliyye'de olan ma'âdin bir devletin arâzisinde bulunmaz ammâ Devlet-i 'Aliyye ragbet ü himmet etmiyor. Eğer Devlet-i 'Aliyye kendi toprağında olan altın ve gümüşü çıkarup hazîne cem' etse cemî devletlere galib olur" derler. "Hâl böyle olduğu takdirde ma'âdine niçün himmet olunmasun ve fukarâya zulm oluyor deyû Bereketlü ve Bozkır ma'denleri niçün kaptınsın? Hem fukarâya zulm olmasun, hem ma'denler işlesin. Himmete birşey hâ'il olamaz, kolayı bulunmaz şey olmaz" derim. Asâkir-i İslâmiyye kış gününde muhârebe ile me'lûf olmadıklarına mebni düşmanın galebesi esbâbından biri dahi bu oluyor ve ta'limlü asker ta'lîmsiz askere gâlib olmak bedîhiyâtdan olmağla ocaklar askerini taht-ı ta'lîme komak mümkün değil ise dahi bâri meştâ askerimiz ta'limlü bulunsun ta'limlü meştâ askeri peydâ etmenin tarîki şöyle hâtıra gelür ki: Vüzerâ-yı izâm ve mîr-i mîrân-ı kirâm mansıplarında müstakarr olup, vechen mine'l-vücûh azl olunmaya. Ma'azallahu Te'âlâ tertîb-i cezâsını mûcib olacak cürm-i galîzi zuhûr eder ise olduğu mahalde kaydı görölüp bir helâlîne ve etbâ'na mîriden ta'aruz ounmayup yerine nasb olunacak her kim ise âna ihsân buyurula ki, halef olan âdem bir kurulu dolabın içine girüp çevirmeğe başlaya ve ânın dahi kazdığı üzerine munzam olarak gündün güne dâ'iresine ve hâline kuvvet gelüp sefer ve hazerde işe yaraya, böyle olacak her bir vezîr ve paşa hâl

ve mîkdârınca piyâde ve süvârî asker ta'lim edüp, sayfen ve şitâ'en çadır-
larda ve zemliklerde tutup me'kûlât ve melbûsâtlarına ve harekât ve seke-
nâtlarına düvel-i efrençiyede olduğu gibi râbîta verüp hâzır ve âmâde
olalar. Şöyle ki: Asâkir-i mezkûre bir yere geldikde kırk bin mi olur daha
ziyâde ve noksân mı olur nesek-i vâhid üzre olup, öylece a'mâl olunma-
nın tarîkı buluna. Aralık aralık pâdişâh-ı İslâm hazretleri Haleb ve Bağdad
ve Şam ve sâ'ir eyâlât ve elviyeden birinin ikisinin askerini getürdüp ta'lîm-
lerini seyr ü temâşâ buyurup yine paşalarının yanlarına irsâl ve usât ve bu-
ğât üzerine asker ta'yîni lâzım geldikde filan filan sancaklarının askerini fi-
lan vezir yanına alup ol hıdmeti gördükden sonra yine asâkir yerlü yerine
gitmek ve sefer-i hümâyûn vâkı' oldukda nakl-i zehâyir ve hamallar için
lâzım olacak hayvanât ve merâkibi şimdiden nehc-i mergüb üzre bir râbî-
taya bend edeler ki, vakt-i seferde bize şu lâzım idi, bu lâzım idi demeyüp
hemân fermân-ı âlî vardıği gün yaz ve kış kalkup, re's-i hudûda gelüp, bir
iki üç sene ve dahi ziyâde kışlasalar kat'â tekellüf olmaya. Bunlar böyle râ-
bitasın bulup, pâdişâh-ı İslâm hazretleri dahi her birinin askerini birer iki-
şer kerre İstanbul'a getürdüp nizâm u intizâmıların re'yu'l-ayn müşâhede
buyurduklarından sonra sefer-i hümâyûn vukû'unda bunlar sırf fazla ve
zâ'id tutulup, ya'ni bunlar kış askeridir denilerek kânûn-ı kadîm üzre
ocaklar askeryle ordu düzülüp işbu meştâ askeri oradan gelüp cenk takar-
rub eyledikde sekiz on sâ'at gerüde ordu kurup hâzır u âmâde dura ve her
bin neferine topçu ve mühimmâtıyla bir top verile. Asker-i İslâm mansû-
ren ve muzafferen ilerüye gittikçe bunlar dahi ilerüye vara. Tâ şol vakte
dek ki, asker-i İslâm avdet eyledikde bunlar ol mahalde kalup tâ mevsim-i
sayf gelüp asker gelinceye dek anda ikâmet eyleyeler. Bir hatve ileri gidüp
bir hatve gerü gelmeyeler. Düşmen eğer üzerlerine gelürse müdâfa'a ve ta-
haffuz edüp düşmen gelmezse bunlar tecâvüz etmeyeler. Ma'azallahu
Te'âlâ asker-i İslâm münhezim olursa bunlar olduğu mahalde durup düş-
menin tahtısına mümâna'at eyleyeler ve sefer ve hazerde mübâya'ât ve
mürettebât külliye fukarâ üzerinden kaldırılıp cümlesini Devlet-i 'Aliy-
ye kendi akçesiyle tedârik eyleye. Bir senede seferin râyıcıyla zahîresi beş
bin kîseye düzülür ve araba ve deve ve bâr-gîr şöyle satun almaca kezâlik
beş bin kîseye düzülür. Cümle on bin kîse ile matlûb hâsıl olur iken bun-
lar için re'âyâdan kırk elli bir kîse çıkıyor. Re'âyânın mâlı Hazîne-i Ami-
re'de mevcûd ve müddehir olan akçeden a'lâdır ki, hazînedeki duran akçe-
nin nemâ ve ticâreti olmaz. Re'âyânın akçesi boş durmayup dâ'imâ nemâ
ve tezâyüddedir. Anın için re'âyâ mâlını hazâ'in-i sultâniyen ziyâde
muhâfaza etmek lâzımdır. Faraza sefer için yirmi bin kîse tedârük oluna-
cak ise otuz bin olunsun on bin kîse ile elli bin kîse kazanılmış olup me-
mâlik harâb olmaz ve kırk sene sefer olsa re'âyânın bir yumurtasına vaz'-ı
yed olunmamak kâbidir.

Cemî' büldânda olan, "sefer-i hümâyûn var imiş" deyû birbirinden işi-
tüp mâl ü iyâl ü cânlarına zerre kadar zarâr erişmediği sûretde hasbe'l-ik-
tizâ ne yüzden mu'avenet edeceklerini bilemezler ve vilâyetlerinden mü-

rûr ve ubûr eden asâkir-i İslâmiyye'yi dürlü dürlü et'ime-i nefise ile karşılayup derûnî du'âlar ederler. İşte bu mertebe hayırlı ve menfa'atlı maslahat onbin kise ile husûle gelür. Kaldı ki, hazerde İstanbul için olan mübâya'at cüz'iyât makûlesi olmağla Tersâne-i Amire anbarlarında altı aylık zahîre cem' olunduktan sonra külliye ref' ü afv olunup Selânik ve Galos ve Orfan ve Karaağaç ve Tekfurdağı taraflarından ve Karadeniz'in Alçaklar iskelelerinden ve Tuna'dan ve Eflâk ve Boğdan'dan râyiciyle tüccâr tâ'ifesi kendüleri getirüp tersâne anbarlarına vaz' etmek üzere senede üç aylık zahîre tertîb olunup her sene ol mîkdâr cedîd zahîre anbarlara vaz' ve yine ol mîkdârı mevsimiyle habbâzlara tevzî' olunduktan iki senede bir devr olup ale'd-devâm altı aylık zahîre İstanbul'da mevcûd bulunur ve Tuna sevâhili iskelelerinde ve İsakçı'da külliye ve mahfûz anbarlar tedârük ve müceddeden inşâ olunup zahîrenin behâsı rahîs oldukça mübâyâ'a ve vaz'-ı anbar olunarak bir seferlik zahîre cem' ve mevsim-i sayfa sülüsü mîkdârı İstanbul'a celb olunup yine yerine tedârük ve vaz' olunmak târikiyle üç sene bir devr olup ale'd-devâm seferin zahîresi yerinde durur ve hem İstanbul'un kıları gibi olur ve Hotin ve Bender ve İsmail ve İbrail misüllü kal'aların muhâfazasına vâfi askerinin bir senelik me'kûlâtına kifâyet edecek darı ve külli yevm tahanına kâfi değirmen serhadde mevcûd bulunup ve darı zahîreden addolunmayarak kezâlik bir seneye kifâyet edecek buğday ve arpa dahi iddihâr olunmak ve zahîre anbarları gâyet ihtimâmlı yapılmak ve darının tecdîdi iktizâ etmeyüp, buğday ve arpa aralık aralık tecdîd olunmak lâzımedendir. Bu üslûb üzere ref'-i mezâlim ve cem'-i-zahîreye ve zirde beyân olduğu üzere donanma-yı hümâyûn'un takviye ve tanzîmine himmet buyurulduktan sonra Moskov'a sefer açılmak için altmış beş bin kise akçe cem' olunup ibtidâki sene otuz bin ve ikinci sene yirmi bin ve üçüncü senede on beş bin kise ordu-yı hümâyûn hazînesi'ne vaz' olunup iş bu üç sene zarfında bir taraftan cem'-i hazîneye ihtimambirle kaç sene sefer olursa on beşer bin kise akçe erîştirilmesinin çâresine bakılmalı. Zirâ seferde isrâf ve itlâf derecesinde akçe sarf etmek işe yarayacağını cezm ü tahkik etdim. Vüzerâya harlık nâmiyle beş bin guruş yerine elli bin guruş ve mîr-i mîrana beş yüz guruş yerine beş bin guruş verilmeli. Ve nüzûl emînliği için feryâd-ı figân edenleri “filan mahalle nüzûl emîni edin” deyû recâ ve niyâz etmeli ki, iş görsün. Seferde tasarruf ve imsâk muzır olduğunu gereği gibi fehm etdim ve bir kerre sefer açıldıktan sonra merâm husûle gelmeksizin kapanmak muhâl olduğunu herkes cezmen bilüp Girid adası seferi gibi iş bitmedikçe ferâgat olunmasun. Zirâ asker fi'l-cümle bedeviyete alışıkça işe yaramağa başlıyor. Evvelki seferde askerinin hazırlığı ziyâde olmak taktîbiyle her mukâbelede münhezim olup sefer bir tarafa iken düşmen Kamcı suyuna gelüp iklim-i Kırım elden gitdi. Bu seferde dört mukâbele vâkı' olup birinde Devlet-i 'Aliyye gâlib, birinde mağlûb, ikisinde müsâvî oldu ve düşmen Tuna'nın berü tarafında takarrur edemedi. Ve işbu iki seferin birine hayırlı denmez ancak birbirine nisbet olursa sefer-i evvel bundan eşerr idi. Bunun sırrı hazariyyet ve bedeviyet maddesidir ve ocaklara evvelâ sâdik ve mütedeyyin akıl ve dirâ-

yet sâhibi birer ağa intihâb ve bilâ-câ'ize nasb olunduktan sonra ilâ mâ-şâallahu Te'âlâ azl olunmayup anlar dahi ocaklarının zâbitân ve rüesâsını öylece intihâb ve bilâ-ceva'iz nasb ve istihdam edüp ilâ mâşâallahu Te'âlâ azl etmemek üzre râbita-i kaviyye verildikten sonra eşkinci neferât sayfen ve şitâ'en seferde mevcûd bulunup bir ferdi noksân olmamasının suhûleti ve mahlûlât bilâ-ketm hazîne-mande olmak ve serhadât mevâcibine râbita verilmek husûsları anlarla müzâkere olunarak tanzîm oluna.

İşbu nizâm önümüzde açılacak seferde külliye râbita-gîr olamaz ise dahi nısfı mertebe râbita bulup gündün güne yoluna girer. Ammâ topçu ocağı müceddeden râbitaya muhtâcdır, hey'et-i asliyesi ile kalmak el vermez. Hâtıra gelen şudur ki: Arabacı ocağı dahi topçu ocağına ilhâk oluna ve külli yevm Sa'dâbâd'da top ta'lîm olunup başlı başına balyemez topunu doldurup nişâna uranlara ocak mahlûlâtından doksan dokuz akçe virilüp ocak mahlûlâtı kifâyet etmediği sûrette mücedded verile ve lağamcı ve humbaracı ocakları dahi topçu ocağına ilhâk olunup anlar dahi Sa'dâbâd'da ta'lîm ü ta'allüm edüp fenninde ibrâz-ı mehâret edenlere doksandokuzar akçe virilüp ze'âmet ve tîmârları mahlûl oldukça havâss-ı hümayûna zabt oluna. Şöyle ki: Sağır ve kebir iki yüz pâre topun kebirine yüzer ve sağırine ellişer neferden olmak üzre on beş bin nefer topçu ale'd-devâm mevcûd bulunup neferât topa mensûb ola. Ya'ni kalyonlara tesmiye olunduğu gibi toplara dahi birer isim tesmiye ve topun üzerine tahrîr olunup "filan top gelsün" denilse beher-hâl yüz yâhud elli nefer topçusu dahi ma'an gelmek tabi'at-ı sâniye gibi ola ve yüz pâre humbaranın dahi ellişer neferin aynı bu vech üzre beş bin nefer humbaracısı ola. Ve fenninde mâhîr lağamcı beş yüz nefer olsa kifâyet etmekle ziyâdeye ruhsat verilme ve kalyonların topçuları ve humbaracıları yine bunlardan tertib olunup başkaca Kalyoncu ulûfesi dahi verile ki, kalyona yazılmağa ziyâde hâheş ve râğbet ile ve maazallahu Te'âlâ bir mahalde bir top ve humbara kalmak lâzım gelür ise yüz mü elli mi neferâtı ocakdan tard ve yevmiyeleri derakab hazîne-mande olunup ve bir ocağa ve dâ'ireye kabûl olunmayup halk bey-ninde rüsvây ve bednâm kılınalar ve bir mahalle me'mûr kıldıkda topkeşân câmusları ve bâr-gîrleri kendi yedlerine teslim olunup hitâm-ı hizmetde ahz oluna ve aralıkda helâk ve telef olan hayvanâtı topçubaşı ağa mah-sûs arz edüp yerine başka hayvan verile ve taşralarda olan sür'atçı neferâtının fa'idesi müşâhede olunmayup ve muhdes olmağla külliye ref' oluna. Ve Kırım düşmen yedinde iken cümleden ziyâde bize lâzım olacak donanma-yı Hümayun olmağla vaktiyle kereste kesilüp ve yonulup cemi' eczâsı tehiyye olunup müceddeden anbarlar inşâsıyla her anbarda bir kalyonun kereste ve mismâr ve malzeme-i sâ'iresi müheyyâ buluna. Şöyle ki: Bir kalyon yapılmak murâd olunduktan bir ayda husûle gele. İşte böylece yüz kalyonun kerestesi da'imâ mevcûd durup kalyon yapıldıkça yine yerine kesilüp vaz' oluna. Bu nizâm tamâmıyla husûle gelmek on beş yirmi seneye tevakkuf etmekle ve beş-altı seneden sonra açılması melhûz olan sefer-i hümayûna çokluk fa'idesi olmamağla İngiltere ve düvel-i sâireden kalyon

mübâya'asına şimdiden râbita virülüp ikişer üçer hemân bir taraftan mübâya'a oluna ve kalyoncu neferâtı memleketlere tahmil olunagelmekle bir nefer kalyoncu yüz yüzelli guruş ve dahi ziyâde akçe ile çıkarılıp akçesini fukarâ verdiği zâhir olmağla fi-mâ-ba'd kalyonu idâre edecek kalyoncu başka ve cenk edecek asker başka tertîb olup cenkci askere gemi kullanmak ve kalyoncuya dahi cenk etmek teklif olunmayup herkesin hizmeti başka ola ve erbâbıyla müzâkere olunup ulûfesini teksir ile ve âhar dürlü i'tibârlar ile kalyonculuk bir sûrete girmelidir ki, kalyoncu yazılmağa recâ ve şefa'atla nâs tâlib olup güçle ellerine girsün ve memleketlerden bir akçe çıkmasun ve her kalyonun takım ta'bir etdikleri neferâtı her ne mikdâr ise bilâ-noksân tekmil olunup bir neferi nâkis olur ise kapudânı te'dib olunsun ve ocaklar ağaları misüllü kapudanpaşalar bir kere intihâb ve bilâ-câ'ize nasb olunup ol dahi öylece intihâb ve nasb edüp ilâ-mâşâ'allahu Te'âlâ yerlü yerinde duralar ve bu donanma maddesi cemî' maddelerden a'zam ve elzem olmağla erbâbıyla "kerreten ba'de uhra" müzâkere ve müşâvere olunup cüz'î ve küllî cemî' umûr-ı nizâmîyesi tafsilâten kaleme alınup ve kavânin-i nâfi'a-i cedîde bağlanup fi-mâ-ba'd düstûr'l -amel tutula. Kalyon kerestesi ve levâzım-ı sâ'iresi vesa'ir Devlet-i 'Aliyye'nin cemî' mühimmât ve zehâ'iri âdetâ halkın rızâsıyla râyici üzre mübâya'a olunup ve istihdâm olunan ameleye âdet üzre ücret virilüp şöyle ki: İstanbul'da ve sâ'ir mahalde halk malını Devlet-i 'Aliyye'ye satmağla gayrılara satmak müsâvi ve amele dahi sâ'ire işlemekle Devlet-i 'Aliyye'ye hizmet etmek bir olup ahz ü i'tada kat'a ve tekellûf kalmadıktan sonra tekâlîf-i devlet cemî' memâlike birden tevzî' ve taksîm ve paşaların seferiyye ve hazeriyyesi dahi buna katılır. Öylece tahsîl olunmak Devlet-i 'Aliyye'ye ve fukarâya hayr-ı mahz ve mahz-ı hayr olmağla işbu madde-i azîme-i nâfi'anın sûret-pezir olmasına bi'l -ittifâk himmet buyrula.

Her kazâya taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den a'yan nasbı ve ol kazânın iltizâmât ve cemî' umûru ol a'yânın ma'rifetiyle rü'yet etdirilmesi ve sene-be-sene a'yânların hesâbı görülüp zulmen ahz olunmuş mâl-ı fukarâ ahz edenlerden istirdâd olunması ma'mûriyetin vesile-i kaviyyesi mülâhaza olunur. Faraza vakt-i hizada kereste ve zahîre ve şa'ir umûr-ı mühimme-i Devlet-i 'Aliyye on bin kîse ile rü'yet olursa Anadolu ve Rumeli kazâlarına tevzî' olundukda şimdiki sâlyânelerinin on katında bir katı olmayacağı ve defter tevzî' Devlet-i 'Aliyye tarafından olduğu halde hükkâm ve a'yân zülmiyyeleri hiffet bulup ya'ni sefer ve hazerde fukarâ şimdiki vergilerinin on katında bir katı ile kurtulacağından gayrı Devlet-i 'Aliyye'ye fâ'ide ve â'idesi olmayan bunca mezâlimden dahi masûn ve me'mun olacakları güneş gibi zâhirdir ve taraf-ı Devlet-i 'Aliyye'den a'yân nasbına ve Bazarcıklı Kavnos-zâde ve Kara Osman-zâde misillülülerin ibkâsına tedric ve te'ennî ile şurû' ve mübâşeret olunup fukarânın menfâ'at ve râhatı civârlarında olanların meşhûdları oldukça "bize de böyle nizâm verin" deyû kazâlardan arz u mahzar yürütmeye başlayup bu vechile birkaç sene zarfında mecmû'ü yoluna girüp câ-be-câ girmeyenler olur ise ekall eksere tâbi'

olmağla muhâlefet edenlerin te'dibleri ve icrâsıyla taht-ı râbitaya idhâl olunmak mümkün olur ve ta'dil ve tesviyenin ma'nâsı dahi zâhir olur ve kazâların hâl ü şânlarını ve menâfi' ve müktesebât ve sâ'ir kâffe-i keyfiyâtını re'ÿü'l-ayn müşâhede ve tahkik için ulemâ-yı izam ve küttâb-ı zevîü'l-ihtirâmdan vukûf-ı kâmil ve ukûl-ı selîme erbâbından biraz âdemler ta'yin olunup ref'-i mezâlim için ahvâl-i memâliki tahkike me'mur kılınup meselâ Büyükçekmece kazâsı Küçükçekmece'nin iki katı yâhud nısfı her ne ise bilinüp âna göre tekâlif-i devlet, evkât-ı ma'lume-i mu'ayyenede, tevzî' ve tahsîl olunur ve tuğra-yı garrâ-yı cihân-bâni ile mu'anven evâmîr-i 'aliyye nâdir ısdâr olursa hey'et ve nüfuzu günden güne mütezâyid olacağı zâhir olmağla cemi' umûra sadr-ı a'zamlar taraflarından mektûb yazılıp, bir maddeye fermân ısdâr olunduktan sonra beher-hâl icrâ oluna ve yazılan mekâtibde, "eğer bu def'a dahi betâ'et ve rehâvet olunursa tuğrâlı fermân-ı pâdişâhî gönderilür" deyû tahrir olunduktan sonra fermân gelirse bir dahi çare bulunmaz deyû nâs havfâ tâbi' ola ve yazılacak mekâtibin kalemlerden kaydı bulunmak lâzımeden olmağla "fermân yazılacak maddeye mektûb yazıldıkda kaleminden müsvedde ile mektûb yazıla" deyû buyurula. Ol müsvedde hem kaleme kayd olunur ve hem mektûbcu efendi tarafından hıfz olunur ve böyle mektûb yazılmak râbitası ihtihân olunur ise evvelâ mübârek hatt-ı hümayûn ile mu'anven Aandolu ve Rumeli'nin üçer kollara evâmîr-i 'aliyye gönderilüp cemi' mehâkime sebt ü kayd etdirildikten sonra mektub tahririne şuru' ve mübâşeret oluna. Tenbîh buyurulduğu üzere hâtıra gelen işbu maddeler bilâ-ketm tahrîr olunduğundan gayrı sağır ve kebîre dokunmak ve dokunmamak sûretleri dahi kat'â tefekkür olunmayup hakikatde Allahu azîmü's-şân'a tevekkül ve Resûl-i Ekrem'ine tevessül olunup zâhîrde dahi kemâlü'l-i'timâd Cenâb-ı Halîfe-i rû-yı zemîn ile vekîl-i mutlakının afv u setrlerine istinâd olunduğu ve "dinünâ mebnîyyün ale'n-nükul lâ alâ münâsebâtü'l-ukûl" fehvâsınca her akla gelen memdûh ve müstahsen olmak iktizâ etmeyüp beher hâl şer'-i şerîfe tatbik ve tevfiik lâzımedendir. Zîrâ hılâf-ı şer'-i şerîf olan nizâm ve siyâsetin kat'ân fâ'ide ve semeresi olmayacağından gayrı sûri ve ma'nevi zarârı çekileceği mücerreb ve ma'lum olmağla mevâdd-ı muharrere-i mezkûrenin içinde pesendide buyurulması olur ise ibtidâ fetvâ-yı şerîfi verilmeye muhtâc idüğü ma'lum-ı devletleri buyuruldukda emr ü fermân devletlü sa'adetlü sultânım hazretlerindir.